

SÜMEGI ISTVÁN

Misu

(1935–2023)

nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek.
(József Attila: *Eszmélet*. X.)

A *Magyar Filozófiai Szemle* a magyar filozófusok közösségének folyóirata. Nem csupán elvileg, hanem immár jó néhány éve példásan törekszik is rá, hogy minden irányzat felé nyitott legyen. Következőleg *itt* elköszönni valakitől annyi, mint a magyar filozófusok közösségének nevében búcsúzni (ha arra gondolunk, hogy más szakmák képviselői is be-bekukkantanak ide), vagy mint hozzájuk (hozzátok) szólva istenhozzádot mondani halott kollégánkért. Azért bocsátom ezt előre – tudom, tipikus filozófus szőrszálhasogatással –, mert csupán Misu barátaihoz, tisztelőihez, tanítványaihoz fordulva egészen másról beszélnék, mint amiről itt és most megpróbálok.

Vajda Mihály nagyjából asszimilált zsidó családban született Budapesten. A háború utolsó hónapjait legtöbb fővárosi sorstársához hasonlóan a halál árnyékában vészelte át. 1960-ban filozófia–német szakos diplomát szerzett, majd kisebb hányattatások után a Filozófiai Intézet munkatársa lett. Itt dolgozott egészen 1973-ig, amikor politikai okok miatt elbocsátották. Ezt követően értelmiségi feketemunkákból élt, és hosszabb időszakokat töltött külföldön: főleg Nyugat-Németországban és az Egyesült Államokban. 1990-ben megbízást kapott a Debreceni Egyetem (akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetem) Filozófia Tanszékének vezetésére. Itt dolgozott egészen nyugdíjba vonulásáig. 2001-ben az MTA levelező, 2007-ben pedig rendes tagjává választották.

Filozófiai pályáját Marx és Lukács György elkötelezett követőjeként kezdte, de elmélyülten tanulmányozta a fenomenológia alapító klasszikusainak életművét is. (Ennek eredménye a két Husserl-könyve.) A hatvanas évek végétől fokozatosan kiábrándult a marxizmusból és a létező szocializmus szigorú kritikusává vált. Fordulata és korábbi világnézetének feladása átmenetileg a filozófiától is eltávolította. A hetvenes-nyolcvanas években szívesen látott vendég volt az orosz szocializmust baloldali nézőszögből, de kritikailag elemző nyugati szimpóziumokon. A nyolcvanas évek második felében fokozatosan visszatért a filozófiához, és eredeti Heidegger-olvasatára építve kialakította az általa posztmodernnek nevezett látásmódot. 2000 tájáig ismét jelentős változásokon ment át a gondolkodása (egyes olvasói szerint szakított a posztmodernnel, mások szerint

inkább csak átalakította és elmélyítette azt): egyre fontosabbak lettek számára az önéletrajzi reflexiók, melyek egy idő után már a *sui generis* filozófiai kérdéseinek is keretet szabtak.

Ha megszületik egyszer egy olyan monográfia, mely a hatvanas-hetvenes évek marxista irányzatait kívánja számba venni, akkor ennek a német, francia, amerikai stb. áramlatok mellett, azokhoz hasonló súllyal és terjedelemben kell tárgyalnia a kelet-közép-európai irányzatokat s köztük a magyart is. S ebben a fejezetben nemcsak Lukács Györgynek, hanem a legközelebbi tanítványainak, így Vajda Mihálynak is helyet kell majd kapnia. Sem azokat az írásait nem lehet figyelmen kívül hagyni, melyek a marxizmus anomáliáit és hiátusait próbálják meg valahogyan orvosolni (ezek nagy részét a korabeli *Magyar Filozófiai Szemlé*kben találja meg az érdeklődő, de néhányat, inkább csak ízelítőképpen, beválogattunk – a szerző és e sorok írója – a négykötetes életműkiadásba is), sem azokat, melyek utólag visszatekintve már a marxizmustól való vívódó eltávolodás dokumentumaiként értékelhetők. (Az utóbbiak gyűjteménye a *Változó evidenciák* és a *Marx után szabadon* című kötetei.)

Vajda Mihály Kelet-Közép-Európa történelmét és szocializmusát elemző írásait nem kell hasonló imaginárius teszt segítségével értékelni, mint a marxistákat, mert ezek nagy része olyan konferenciákra készült, melyeket a szakterület nemzetközileg jegyzett kiválóságai szerveztek, s ugyanitt meg is mérettettek. Ha nem állták volna ki a próbát, akkor a következő meghívó már nem érkezett volna meg.

Posztmodern korszakának kibontakozásával párhuzamosan elkezdődött Misu fokozatos eltávolodása a filozófia és humán tudományok fő áramaitól. Eleinte a formabontó előadásai, aztán a hagyományos esszéit dekonstruáló írásai, végül pedig megközelítéseinek vég nélkül hangoztatott szubjektivitása keltett idegenkedést, aggodalmat, bosszankodást, sőt sokszor dühös felháborodást.

Misu tudta, hogy egyre többen néznek rá rossz szemmel, de ez egy cseppet sem rendítette meg. Éppenséggel így is lehet látni – mondta. – Mindenki, aki a filozófiát így vagy úgy, de tudománynak tartja, és így vagy úgy, de szinte mindenki annak tartja, joggal várja el a tudományos sztenderdek tiszteletben tartását, s utasítja el az ezekre szándékosan fittyet hányó viselkedést. Idáig rendben van. Ám az is az európai filozófiai hagyomány egyik lehetséges folytatása, amivel ő kísérletezik – folytatta. Ha nem így gondolta volna, akkor azt mondta volna, hogy nem vagyok már filozófus, szevasztok. Ugyanúgy, ahogyan a marxizmussal való szakítása idején is megtette ezt.

Nem azért bohóckodott, mert ripacs volt, hanem egy számára alapvető etikai gesztust sulykolt ismétlődően. Pontosan tudta, hogy mikor felszínes, de ilyenkor mindig valami fontosabbra koncentrált, és a laicitás demonstratív hangsúlyozása is része volt a filozófiai kísérletének. Nem azért nem volt hajlandó végül már szinte semmit sem papírra vetni anélkül, hogy az élettörténetéhez való kapcsolódást szóba ne hozta volna, mert szentimentális vénember lett belőle,

hanem mert meggyőződése volt, hogy (legalábbis azokon a területeken, melyek őt érdekelték) csakis személyes tudás létezik, s hogy mindenkor jelentősége van annak, hogy ki és miért mondja azt, amit éppen állít.

Relativista viszont sohasem volt. Csupán azt tartotta kárhozatosnak és veszélyesnek, ha valaki valamilyen felsőbb instancia nevében hirdette az igazságait. Nagyon is megvoltak a maga bizonyosságai, s ha szükségét érezte, bátran és intenzíven módon ki is állt értük. (Alkalmasint bátrabban, mint a relativizmusát kárhóztató egyes „realisták”.)

Ami pedig a szakma kompromittálását illeti: úgy gondolta, hogy neki is éppen úgy joga van a maga útján járni, mint mindenki másnak, a magyar filozófia meg nem attól szorul egyre marginálisabb helyzetbe, hogy ő nem kívánja azt tudományként művelni.

Sokféleképpen lehet ítélni Vajda Mihály posztmodern és abból továbbágazó kísérleteiről, akár úgy is, hogy azok totális kudarcok, de azt nem lehet tagadni, hogy egy következetesen járt életút és egy ezzel szorosan összefonódó autonóm alkotófolyamat eredményei. Vannak más magyar filozófusok is, akik eltökélten járták és járják a maguk útját és nem mások kérdéseire próbálnak meg felelgetni. De sokan vannak-e közöttünk ilyenek?

Vajda Mihály nagy műveltségű, éles eszű, kivételes elemző készséggel megáldott ember volt. Mindezt azonban már-már titkolta: tudásával nem hivalkodott, inkább magától értetődőnek tekintette; beszélgetőpartnereit, beleértve a diákjait is, egyenrangú félként kezelte; gondolatmeneteit pedig könnyed, szépen megformált, a szakfilozófia bikkfanyelvére semmiben sem emlékeztető mondatokba csomagolta. Az alábbi rövidke párbeszéd két ízben is lejátszódott közöttünk: – Kivételesen és tiszteletet érdemlően okos ember – mondtam én előbb X-re, majd egy-két évvel később Y-ra. – Igaz. Tényleg az, de vedd észre, hogy annak is akar látszani – felelte mind a két ízben.

Vajda Mihály iskolát teremtett. Nem tudom, hogy törekedett-e erre, de neki megadatott. (Kinek sikerült ez még kis hazánkban mostanában? Egy példát tudok csak rajta kívül.) Ráadásul egyik tanítványa sem kisvajda, hanem mind-egyiknek megvan a maga arca, de mindeközben mégis jól érzékelhetően hordoznak magukban valamit abból, amit a mesterüktől kaptak.

Megtanultam, mit jelent a gondolkodás bátorsága. Mit jelent a filozófia által a szabadságot [...] választani. Mit jelent radikálisan kérdezni, nem megalkudni, vitába szállni, végsőkéig elmenni. Ugyanakkor tisztelni is a másik véleményét, idegennek tetsző gondolatait, megpróbálni megérteni, s ha az nem tűnik lehetségesnek, akkor is elfogadni. Ha nem éppen Misu a mesterem, ugyan hogyan is mertem volna huszonéves egyetemistaként éppen az anyaságot, a szülést, a gyermekgondozást, a saját testemmel való szembenézést [...] választani fő kutatási témaként?

– írja a facebookon az egyik tanítványa, jeles esztéta. „Így marad meg nekem, nevetve, kiröhögve a világot, ezt az egész átkozott bohózatot. Sehol nem lennék nélküle, amit tudok, annak nagy részét tőle tanultam; a filozófiáról, a világról, az életről, mindenről” – így meg egy másik, ma már vezető irodalomtudós és -kritikus. S folytathatnám tovább.

Vajda Mihály bátor ember volt. Állítólag veszélyes élethelyzetekben is rendíthetetlen flegmával tette a dolgát, de én ennek nem voltam tanúja. Abban azonban biztos vagyok, hogy igazi bátorság kellett ahhoz, hogy a hetvenes években szakítson a világnézetével és belevesse magát a semmibe (erről több ízben írt); hogy elutasítsa a kínálkozó lehetőséget, és ne álljon be Husserl és Heidegger legjobb magyar tanítványának és helytartójának, egy kissé excentrikus de alapjában azért konszolidált filozófiaprofesszornak; vagy éppenséggel ahhoz, hogy posztmodern kísérletei által félig-meddig kifilozofálja magát az akadémiai világból.

Vajda Mihály tisztességes ember volt. A hivatalos szabályokat, ha értelmetlennek vagy ostobának tartotta őket, semmibe sem vette, de az elveihez rigórozusan ragaszkodott. Csupán két jól ismert esetet villantok föl a számtalanból. Egy ízben az egyik rosszakarójának (az antipátia kölcsönös volt) az élettársa vagy felesége ellen kívánt szavazni egy testület, szerinte igazságtalanul. Nem is hagyta annyiban a dolgot, hanem körömszakadtáig érvelt a barátaival szemben és közvetve az ellenfele mellett. Amikor pedig a Debreceni Egyetem díszdoktorrá avatta Vlagyimir Vlagyimirovics Putyint (hol voltunk még akkor Navalnij megmérgezésétől vagy Ukrajna lerohanásától!), egyedül ő tiltakozott: lemondott a professor emeritusi címéről, és a vele járó havi apanázsról.

Vajda Mihály szerette a hazáját. Azt a hazát, ami először kis híján meggyilkolta őt, aztán jóval később a hivatásától fosztotta meg. Módja lett volna ezek után élete delén valamelyik jóval gazdagabb országban letelepedni. Vagy később – amikor már nem kötötte a munkája Magyarországhoz –, egy kellemes német városban, ahol a családja (egyik fele) várta. Nemcsak szülővárosát imádta, hanem a magyar ugarhoz is ragaszkodott. – Megőrültél, minek akarsz te vidékre menni tanítani!? El fog nyelni a sár! – mondta neki egy vezető politikus és büszke világpolgár a kilencvenes évek elején. Kétszer is hallottam tőle ezt a történetet.

Vajda Mihály jó ember volt, szerette a felebarátait. Minden helyzetben volt egy jó szava, de nem ezzel gyakorolt elementáris hatást szinte mindenkire, akivel kapcsolatba került a pincérektől a kötözködő szkinhedekig. (Ezekről is közszájon forog néhány szép történet.) Sokkal inkább azzal, ahogyan sugározta magából a kategorikus imperatívuszt: – Tudom, hogy te sem pusztá eszköz vagy, hanem önmagáért való cél, és nekem ennyi több mint elegendő ahhoz, hogy tiszteljelek! – Kinek ne esne jól, ha néha ezt érezheti? Pedig neki is megvoltak a démonai, és sokszor nem a megtestesült öncélokat látta lelki szemei előtt, hanem a pogromra horgadó, vagy a sunyin lapító és megalkuvó csöcselék képét kellett elhessegetnie.

Őt is szerették. Van-e még valaki a filozófia történetében, akit mindenki csak a becenevén emleget? Egyszer megkérdeztem a jeles költőt, akinek minden adódó alkalommal volt egy rossz szava Heller Ágnesről és a többi Lukács-tanítványról: – Misut miért nem bántod? – Ja, hát őt szeretem – válaszolta gondolkodás nélkül. Talán még Rákosi elvtárs sem kapott annyi üdvözlő szót, emlékező vagy éppen tisztelgő írást a jeles évfordulóira, mint ő. Utoljára a 88. születésnapján egy budai pincében gyűltünk össze az első hívó szóra Isten tudja hányan. Egerből, Debrecenből, Pécsről, Szegedről, Szombathelyről autóztunk vagy vonatoztunk a sötét februári délutánban... Tudom, nem szokás egy filozófus érényeit sorolva arról értekezni, hogy szerették... De nem baj. Én is büszkén valom magamat Misu tanítványának.